

Дубяга Світлана

*кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри
початкової освіти МДПУ ім. Б. Хмельницького*

Непша Олександр

*старший викладач кафедри фізичної географії і геології МДПУ ім.
Б. Хмельницького*

Дорожко Галина

*вчитель початкових класів Новенської ЗОШ I-III ступенів
Токмацького району Запорізької області*

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПРИРОДІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ «ПРИРОДОЗНАВСТВА»

Як відомо, виховання в широкому сенсі слова – це процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання. Навчання ж – це процес взаємодії вчителя і учня, в ході якого здійснюється освіта дитини.

На уроці вирішуються три завдання: освітні, виховні та розвивальні. Тому урок дає більше можливості для виховання у школярів нового ставлення до природи, заснованого на гуманізмі.

Щоб екологічне виховання не було безпідставним, обов'язковим є формування екологічної свідомості. Екологічно свідомою особистістю, знаючи яку шкоду природі приносять ті чи інші дії, формує своє ставлення до цих дій і вирішує для себе питання про їх правомірність. Якщо людина екологічно свідомою, то норми і правила екологічної поведінки будуть мати під собою тверду основу і стануть переконаннями цієї людини [6].

Виходячи з цього, постає питання: в чому сутність екологічної освіти в початкових класах і які поняття доступні для сприйняття школярів?

У дослідженнях психологів і педагогів виявлено, що вже у старших дошкільників можуть бути сформовані узагальнені уявлення про навколишній світ, про зв'язки між предметами і явищами в природі. Ці уявлення успішно розвиваються в учнів у курсі «Природознавство».

Які ж екологічні зв'язки встановлюються на уроках даного курсу?

Тут, на доступному учням рівні, розглядаються зв'язки між неживою і живою природою, між різними компонентами живої природи (рослинами, тваринами), між природою і людиною. Через пізнання даних зв'язків і відносин учні вивчають навколишній світ і в цьому їм також допомагають екологічні зв'язки. Їх вивчення дозволяє школярам придбати основи матеріалістичного світогляду, сприяє розвитку логічного мислення, пам'яті, уяви, мовлення.

Постійна увага вчителя до розкриття екологічних зв'язків значно підвищує інтерес учнів до предмету. При описовому ж вивченні курсу інтерес у школярів поступово знижується, це відбувається неминуче, навіть в тому випадку, якщо вчитель залучає цікаві факти, загадки, прислів'я тощо, оскільки теоретичний рівень матеріалу залишається, по суті, незмінним. Якщо ж при вивченні природознавства розкриваються різноманітні і складні зв'язки, що існують в природі, теоретичний рівень матеріалу підвищується, пізнавальні завдання, поставлені перед учнем, ускладнюються і це сприяє розвитку інтересу.

Вивчення екологічних зв'язків сприяє підвищенню екологічної культури школярів, вихованню відповідального ставлення до природи. Без знання екологічних зв'язків важко уявити можливі наслідки втручання людини в природні процеси. Без цього неможливе повноцінне екологічне виховання школярів [6].

В курсі природознавства можна виділити три рівні вивчення природи.

Перший рівень: об'єкти природи розглядаються кожен окремо, без акцентування уваги на зв'язки між ними. Це важливий рівень, без якого вивчення наступних рівнів буде утруднено, але ним не можна обмежуватися.

Другий рівень: об'єкти природи розглядаються в їх взаємному зв'язку. Наприклад, вивчається, чим харчуються різні тварини, будуються ланцюги харчування.

Третій рівень: розглядаються вже не просто об'єкти природи, а процеси. На попередніх рівнях вивчались об'єкти, а на цьому зміні, які з ними відбуваються.

Які природні зміни нас цікавлять в природі насамперед?

По-перше: сезонні – в їх основі лежить дія природних факторів; по-друге: зміни, викликані діяльністю людини. Ці процеси виникають в природі завдяки факторам, які передаються по ланцюжку існуючих зв'язків. Третій рівень вивчення природи допомагає учням на основі екологічних знань пояснити явища природи, а в деяких випадках і передбачити їх.

Для повноцінного екологічного виховання необхідно вивчення природи на всіх трьох рівнях.

Розглянемо деякі зв'язки, що вивчаються на уроках природознавства.

Зв'язки між неживою і живою природою полягають у тому, що повітря, вода, тепло, світло, мінеральні солі є умовами, необхідними для життя живих організмів, зміна в діях цих факторів певним чином впливає на організми. Зв'язок цей виражається і в пристосованості живих істот до середовища проживання. Наприклад, відомо, як яскраво проявляються здібності живих організмів до життя у воді. В організмів, що мешкають в наземно-повітряному середовищі,

простежується дуже цікава форма зв'язку з неживою природою: рух повітря – вітер, служить засобом поширення плодів і насіння цілого ряду рослин, а самі ці плоди і насіння мають добре помітні пристосувальні ознаки.

Між неживою і живою природою існують зв'язки і зворотного характеру, коли живі організми впливають на навколишнє неживе середовище. Наприклад, змінюють склад повітря. У лісі, завдяки рослинам, в ґрунті більше вологи, ніж на лузі, в лісі інша температура, інша вологість повітря.

Ґрунт утворений взаємозв'язком неживої і живої природи з живими організмами. Він займає як би проміжне положення між неживою і живою природою, служить сполучною ланкою між ними. Багато корисних копалини, які відносяться до неживої природи (вапняк, торф, кам'яне вугілля та інші) утворилися із залишків живих організмів. Екологічні зв'язки усередині живої природи теж дуже різноманітні. Зв'язки між різними рослинами найбільш помітно проявляються в непрямому впливі одних рослин на інші.

Наприклад, дерева, змінюючи освітленість, вологість, температуру повітря під пологом лісу, створюють певні умови, сприятливі для одних рослин нижніх ярусів і несприятливі для інших. Так звані бур'яни в полі або городі, поглинають значну частину вологи, поживних речовин із ґрунту, затінюючи культурні рослини, впливаючи на їх ріст і розвиток, пригнічуючи їх.

Цікаві зв'язки між рослинами і тваринами. З одного боку, рослини служать тваринам їжею (харчовий зв'язок); створюють середовище їхнього проживання (насичують повітря киснем); дають їм притулок; служать матеріалом для побудови житла (наприклад, пташине гніздо). З іншого боку, тварини теж впливають на рослини. Наприклад, поширюють їх плоди та насіння, в зв'язку з чим у деяких плодів є спеціальні пристосування (насіння лопуха).

Між тваринами різних видів особливо добре простежуються харчові зв'язки. Це відображено в поняттях «комахоїдні тварини», «хижі тварини». Цікаві зв'язки між тваринами одного виду, наприклад, розподіл території для гніздування та полювання, турбота дорослих тварин про потомство.

Існують своєрідні зв'язки між грибами, рослинами і тваринами. Зростаючі в лісі гриби своєю підземною частиною – грибницею, зростаються з корінням дерев, чагарників, деяких трав. Завдяки цьому гриби отримують від рослин органічні поживні речовини, рослини від грибів – воду, з розчинними в ній мінеральними солями. Деякі тварини харчуються грибами і лікуються ними.

Перераховані види зв'язків між неживою і живою природою, між компонентами живої природи проявляються в лісі, на лузі, у водоймі, завдяки чому останні стають не просто набором різних рослин і тварин, а природним співтовариством.

Дуже велике значення має розкриття зв'язків між людиною і природою. Причому, людина розглядається як частина природи, вона існує всередині природи і невіддільна від неї.

Зв'язок між людиною і природою проявляється, перш за все, в тій ролі, яку природа відіграє в матеріальному і духовному житті людей. Разом з тим він проявляється і в зворотному впливі людини на природу, який, в свою чергу, може бути позитивним (охорона природи) і негативним (забруднення повітря, води, знищення рослин, тварин та інше). Вплив людини на природу може бути прямим – збір дикорослих рослин на букети, винищення тварин на полюванні і непрямим – порушення місцеперебування живих організмів, тобто порушення того стану неживої або живої природи, яке для цих організмів необхідно: забруднення води в річці призводить до загибелі риби, вирубка старих дуплистих дерев веде до зменшення чисельності птахів, що живуть в дуплах і т. ін.

Не існує однозначних рецептів з приводу того, які є екологічні зв'язки на уроці і як саме розглядати. Це може вирішити тільки вчитель, який працює в конкретному класі в умовах конкретного природного оточення. Важливо врахувати необхідність диференційованого підходу до учнів, підбору для них завдань різного ступеня складності.

Матеріал про екологічні зв'язки повинен бути обов'язковим елементом змісту як уроку вивчення нового матеріалу, так і узагальнюючого уроку.

Отримуючи певну систему знань на уроках «Природознавства», учні також можуть засвоїти норми і правила екологічної поведінки в природі, так як через екологічну освіту виховується відповідальне ставлення до природи [2,3].

Але норми і правила поведінки будуть погано засвоєні, якщо не будуть враховуватися умови екологічного виховання.

Перша найважливіша умова – екологічне виховання учнів повинно проводитися в системі, з використанням місцевого краєзнавчого матеріалу, з урахуванням наступності, поступового ускладнення і поглиблення окремих елементів від 1 до 3 класу [1,2,3,4,5].

Друга неодмінна умова – треба активно залучати молодших школярів в посильні для них практичні справи з охорони місцевих природних ресурсів. Таких справ дуже багато: це внутрішнє і зовнішнє озеленення школи, скверу, догляд за квітниками, шефство над лісовими ділянками там, де ліс знаходиться близько від школи, збір плодів і насіння лугових і деревинно-чагарникових рослин, прибирання хмизу, охорона і підгодівля птахів, шефство над пам'ятками природи в ході вивчення рідного краю тощо [2].

З усього сказаного вище слідує, що виховання, засноване на розкритті конкретних екологічних зв'язків, допоможе учням

початкових класів засвоювати правила і норми поведінки в природі. Останні, в свою чергу, не будуть голосливими твердженнями, а будуть усвідомленими і осмисленими переконаннями кожного учня.

Література

1. Зав'ялова Т.В. Туристський похід з учнями по вивченню геології рідного краю / Т.В. Зав'ялова, О.В. Непша, Л.А. Прохорова // Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів II-ої Міжнародної науково-практичної конференції/ [редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Баку –Ужгород – Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 401-403.

2. Непша О.В. З досвіду проведення еколого-освітніх акцій на факультативі з екології на об'єктах природно-заповідного фонду Рівненського району / О.В. Непша, В.В. Чернобай// Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. Матеріалів V Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 20 вересня 2016 р. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 5. – С.24-29.

3. Непша О.В. Організація туристсько-екскурсійної діяльності в межах національного природного парку «Дермансько-Острозький» / О.В. Непша, В.В. Чернобай// Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності: збірник наукових праць [Електронний ресурс]. – Харків: ХДАФК, 2016. – С. 206-210.

4. Непша О.В. Сонячна електростанція с. Нове Токмацького району Запорізької області екологічно чисте підприємство/О.В. Непша, Г.І. Дорожко// Нові виміри наукового пізнання»: збірка Матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 15 травня 2017 р. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 1. – С.74-78.

5. Непша О.В. Краєзнавчий туристський маршрут для учнів по вивченню природоохоронних територій/О.В. Непша// Актуальні проблеми фізичного виховання [Текст]: зб. Тез доп. XII Міжнар. наук. конф. (26-27 вер. 2017 р.) /уклад.: С.А. Омельчук, Ю.А. Грабовський. – Херсон: Херсонський державний університет, 2017. – С. 61-62.

6. Прохорова Л.А. Екологічна освіта та виховання молоді як основа екологічної культури суспільства/Л.А. Прохорова, Т.В. Зав'ялова, О.В. Непша// Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до 95-річчя Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (20-21 квітня 2018 р.)/за заг. ред. д.філ.н., проф. Р. Олексенка. – Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького. – С.143-146.